

Історія

УДК 902.6:666.3/.7(477.54)"16/18"

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17283405>

Гончарний горн нового часу з селища Манченки на Харківщині

Свистун Геннадій Євгенович,

кандидат іст. наук,

старший викладач кафедри історії, археології та гуманітарних наук

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради, м. Харків, Україна,

<https://orcid.org/0000-0001-7446-0809>

Прийнято: 18.09.2025 | Опубліковано: 30.09.2025

***Анотація:** Дослідження, що вивчає керамічне виробництво на Слобожанщині 16–18 ст., є вкрай актуальним, адже ця тема вивчена вкрай недостатньо. Воно спирається на археологічні розвідки, аналіз писемних джерел та реконструктивні методи.*

Наприкінці 19 – на початку 20 ст. Харківська губернія була третім за значенням центром гончарства на Лівобережній Україні. Але, незважаючи на це, на Харківщині відомо про два гончарні горни біля с. Просяне та в м. Валки, які були збудовані з використанням цегли. Нещодавно було виявлено ще один, у селищі Манченки, що функціонував у другій половині 18 ст. На жаль, його виявлення було випадковим і на момент археологічного обстеження значна частина конструкції була знищена. Незважаючи на це, була отримана цінна в науковому відношенні інформація щодо конструкції паливника горна та застосованих будівельних прийомів. Зокрема, його конструкція була

виготовлена в товщі землі з пропаленої глини, яка утримувалася до обпалу на хворостяній основі, що відрізняє цей виробничий об'єкт від горнів, знайдених у Просяному та Валках.

Дослідження показало, що цей горн, імовірно, забезпечував потреби місцевого населення і був розміщений поза межами господарсько-житлової забудови прилеглого хутора. Знахідки фрагментів посуду з каолінової глини, характерних для керамічної продукції 18 ст., підтверджують датування горна і свідчать про початок життєдіяльності на хуторі в межах сучасного селища Манченки у зазначений період. Картографічно задокументована селітебна зона на цьому місці у другій половині 19 ст. утворилася, таким чином, принаймні століттям раніше. Подальші дослідження допоможуть краще зрозуміти історію освоєння регіону.

Ключові слова: гончарний горн, паливник, керамічний посуд, хутір, Слобожанщина, селище Манченки.

A new-age pottery kiln from the village of Manchenky in the Kharkiv region

Hennadii Svystun,

Ph. D., Senior Lecturer of the Department of History, Archeology, and Humanities, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-7446-0809>

Abstract: *A study of pottery production in the Sloboda Ukraine region during the 16th to 18th centuries is highly relevant, as this topic has been insufficiently explored. This research is based on archaeological surveys, analysis of written sources, and reconstructive methods.*

In the late 19th and early 20th centuries, Kharkiv Governorate was the third most important center for pottery in Left-bank Ukraine. However, despite this, only two pottery kilns were known to exist in the Kharkiv region: one near the village of Prosiane and another in the town of Valky, both of which were built using bricks. Recently, another kiln was discovered in the village of Manchenky that was active in the second half of the 18th century. Unfortunately, its discovery was accidental, and by the time of the archaeological examination, a significant portion of the structure had been destroyed. Nevertheless, valuable scientific information was obtained regarding the kiln's firebox design and the construction techniques used. In particular, its structure was made from fired clay within the earth and was supported by a wicker framework before firing, which distinguishes this kiln from those found in Prosiane and Valky.

The research indicated that this furnace likely supplied the local population's needs and was located away from the homestead's residential and domestic areas. The discovery of fragments of kaolin clay pottery, characteristic of 18th-century ceramics, confirms the kiln's dating and indicates that the farmstead within the modern village of Manchenky began its existence during that period. The settlement zone at this site, which was cartographically documented in the second half of the 19th century, thus originated at least a century earlier. Further research will help to better understand the history of the region's development.

Keywords: *potter's kiln, firebox, ceramic ware, Farmstead, Slobozhanshchyna region, settlement Manchenky.*

Постановка проблеми. Керамічне виробництво посуду часів колонізації Слобожанщини у 16–18 ст. на території сучасної Харківської області наразі вивчено вкрай слабо. Крім писемних свідчень, потенційно важливим джерелом інформації є дані археології. Але на сьогодні цей процес перебуває в зародковому стані й загалом, крім фіксації численної продукції гончарів, не

вийшов з етапу первинного накопичення матеріалів і відображається, перш за все, у картографуванні виробничих комплексів, які спонтанно виявляються і досліджуються археологами. А вже обстежені рештки, на жаль, не є достатньо документованими: почасти навіть відсутні креслення і обміри окремих елементів, включаючи будівельні модулі (цеглу), що є невід'ємною частиною звіту з польових робіт, а щодо вигляду залишків гончарних горнів ми можемо судити з неповного їх опису і за фото.

Цією роботою автора доповнюються фрагментарні свідчення щодо гончарної справи на теренах Слобожанщини. Зокрема, фіксуються значно поруйновані залишки виробничого комплексу (розміри його окремих елементів, характер застосованого будівельного матеріалу), а також розміщення щодо селітебної зони тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці 19 – на початку 20 ст. Харківська губернія за кількістю гончарів, що працювали на Лівобережній Україні, посідала третє місце після Полтавської та Чернігівської, хоча й значно поступалася двом зазначеним [1, с. 180]. На той же період відзначено, що в Харківській губернії гончарі розташовувалися головним чином по Сіверському Донцю та його притоках. За неповними даними, в регіоні налічувалося понад 500 господарств, зайнятих гончарством [1, с. 183, 184]. Раніше – наприкінці 18 ст. – в межах Слобожанщини Д. І. Багалій вказує на 150 таких господарств з 596 особами в них [2, с. 166]. Найбільш відомим центром гончарства на той період була Нова Водолага, де виготовлялися якісні пічні кахлі та тарілки. Не виключено, що виділення серед інших цього гончарного центру в історичній літературі пов'язане насамперед зі свідченнями академіка І. А. Гільденштедта (Гюльденштедта), який подорожував у цих краях у другій половині 18 ст. Мандрівник, однак, не відвідував усіх повітів сучасної Харківської області, і тому міг не відобразити

відомостей про інші – також значні на той період – гончарні центри на розглянутій території [2, с. 168; 3; 4, с. 258].

Фінальний етап гончарства Слобожанщини другої половини 19 – першої половини 20 ст. з загальним підбиттям підсумків багаторічних напрацювань (детальний історіографічний огляд там само), був досліджений Л. О. Меткою [5]. Дослідниця справедливо зазначила недоліки в описі горнів, наведені М. П. Масловим, звернувши увагу на неоднаковість їх конструкції в різних гончарних осередках [5, с. 18; 6]. Загалом було встановлено, що двокамерні горни 19 – першої половини 20 ст. на Слобожанщині мали майже однакову будову, але значно різняться за розмірами. У цих виробничих спорудах була округла чи чотирикутна форма і такі складові частини як «пригрéбиці», «то́пки» та «печі» (етнографічні назви конструктивних елементів горна); частково вони були заглиблені. При цьому паливник («топка») знаходилася під посудною каморою («пiччю») [5, с. 106]. Посудні камори горнів виготовлялися з цегли, місцевих порід каміння, а також ліпилися з глини. Останні зафіксовані в с. Піскунівка на Донеччині та с. Діброва на Харківщині [5, с. 107]. Все це потенційно дає можливість порівняти ці пізні горни з більш ранніми і визначитися з динамікою змін конструкцій, призначенням окремих складових тощо.

Загальний накопичений досвід щодо влаштування гончарних горнів міститься в практичному пораднику, опублікованому в 1927 р. [7, с. 31–36], який допомагає зрозуміти особливості цієї технології.

Щодо більш раннього періоду наробок куди менше і, тим більш, немає узагальнюючої праці, яка б достатньо детально і всебічно висвітлювала б дане питання.

На сьогодні гончарні горни в межах Харківської області виявлено біля с. Просяне Нововодолазького району [8] та в м. Валках [9]. Детального археологічного вивчення їх, з огляду на низку об'єктивних причин, не

проводилося. Обидва виявлені горни (їх клобуки – верхні частини, які покривають камеру випалу продукції) були споруджені з використанням обпалених цеглин. На жаль, детальні заміри обстежених об’єктів або їх частин у публікаціях не наводяться, що могло б додатково уточнити датування цих виробничих комплексів. Проте, слід врахувати, що виробництво цегли на розглянутій території до середини 18 ст. було незначним, і подальше його помітне збільшення пов’язане насамперед з більш інтенсивним будівництвом церков, казенних будівель і поміщицьких будинків. Більшість з нечисленних «заводів» діяла тимчасово, у міру потреби під будівництво вищезазначених об’єктів [4, с. 257–260]. Тому й датування початку функціонування знайдених біля с. Просяне та в м. Валках виробничих комплексів раніше середини 18 ст. є мало обґрунтованим. Принаймні припинення їхньої експлуатації, з огляду на виявлені всередині матеріали, слід розглядати в межах 19 ст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в межах Слобожанщини залишаються невирішеними питання щодо конструкцій гончарних горнів 16–18 ст. і їх вірогідних регіональних варіацій з можливою залежністю цього фактору від міграційних потоків, застосованих будівельних матеріалів при їх будівництві, різновидів цих виробничих комплексів в залежності від потреб населення і можливостей гончарів, місць їх розташування стосовно селітебних зон, об’ємів випалу посуду і інших видів керамічної продукції (кахель, люльок для паління тощо) та ін. Причиною цьому є незадовільний об’єм польових досліджень в регіоні, відсутність цілеспрямованого напрямку досліджень, що загалом сповільнює накопичення даних щодо гончарної справи Слобожанщини, на відміну від сусідніх регіонів (насамперед, Полтавської області) і інших територій України, де не тільки здійснюються відповідні археологічні розкопки, а й проводиться аналітична робота, виявляються місцеві варіації як горнів, так і їх продукції, здійснюються узагальнення і систематизація отриманого матеріалу [10–18 та ін.]. Звичайно,

слід взяти до уваги, що в останні п'ять років (протиепідемічні заходи, запроваджені з 2020 року, а слідом за ними воєнний стан, введений з 2022 року), зокрема статус прифронтових територій і зони бойових дій на теренах Слобожанщини, негативно позначилися як на польових археологічних дослідженнях, так і на процесі наукового аналізу зібраних матеріалів. Ця ситуація практично зупинила вивчення гончарства у цьому регіоні, яке й без того розвивалося повільно.

Також необхідно пам'ятати, що археологічний матеріал є надзвичайно вразливим, а його джерельна база з часом постійно зменшується під впливом людської діяльності (антропогенного фактору). Тому вкрай важливо оприлюднити всі наявні відомості про гончарство в регіоні, навіть фрагментарні свідчення. Це дозволить зіставити цілісну картину цього промислу, а також створить надійну основу для майбутніх планових досліджень.

Формулювання цілей статті. Основною метою даної статті є введення до наукового обігу матеріалів охоронних археологічних досліджень у 2016 р. в рамках діяльності Дочірнього підприємства «Слобідська археологічна служба» Державного підприємства «Науково-дослідний центр „Охоронна археологічна служба України“» Інституту археології НАН України: випадково виявлених в процесі сучасної господарчої діяльності і обстежених автором цієї роботи решток гончарного горна [19], які є найдавнішими у порівнянні з іншими науково зафіксованими комплексами на теренах Харківщини. Втім, горни 17–18 ст. досліджувалися на сусідніх територіях [15, 20–22 та ін.], що дає можливість порівняльного аналізу. Для досягнення поставленої мети наводяться задокументовані дані щодо метричних, хорологічних і будівельно-архітектурних особливостей виявлених решток. В такий спосіб вирішується головне завдання роботи: поповнення уяви щодо конструктивних особливостей гончарних горнів, які застосовувалися для виробництва посуду

на теренах Слобожанщини, принципів їх розміщення в умовах конкретної місцевості. Це, в свою чергу, стане підмогою для обґрунтованих візуальних реконструкцій, виявлення витоків втілених конструктивів, особливостей гончарної справи на Слобожанщині за нового часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплекс був виявлений завдяки повідомленню автору цієї статті від мешканця селища Манченки Олександра Друзя про якийсь об'єкт у товщі землі з масою золи та пропаленої до червоного відтінку глини, відкопаний під час риття котловану зливної ями. Координати віднайденого об'єкту становлять 49.979938 пн. ш. і 35.842334 сх. д. в системі WGS-84 (World Geodetic System 1984).

Під час виїзду на місце знахідки було з'ясовано, що це залишки гончарного горна. Комплекс розташований у північно-західній частині селища на території приватної садиби, що знаходиться за адресою вул. Садова (колишній провулок Маяковського), 23 (Рис. 1). Були зафіксовані елементи конструкції з обпаленої глини, що містили всередині золу та фрагменти старовинного керамічного посуду (Рис. 2). На відміну від виявлених раніше в регіоні горнів біля с. Просяне Нововодолазького району [8] та в м. Валках [9], цегла в його конструкції виявлена не була.

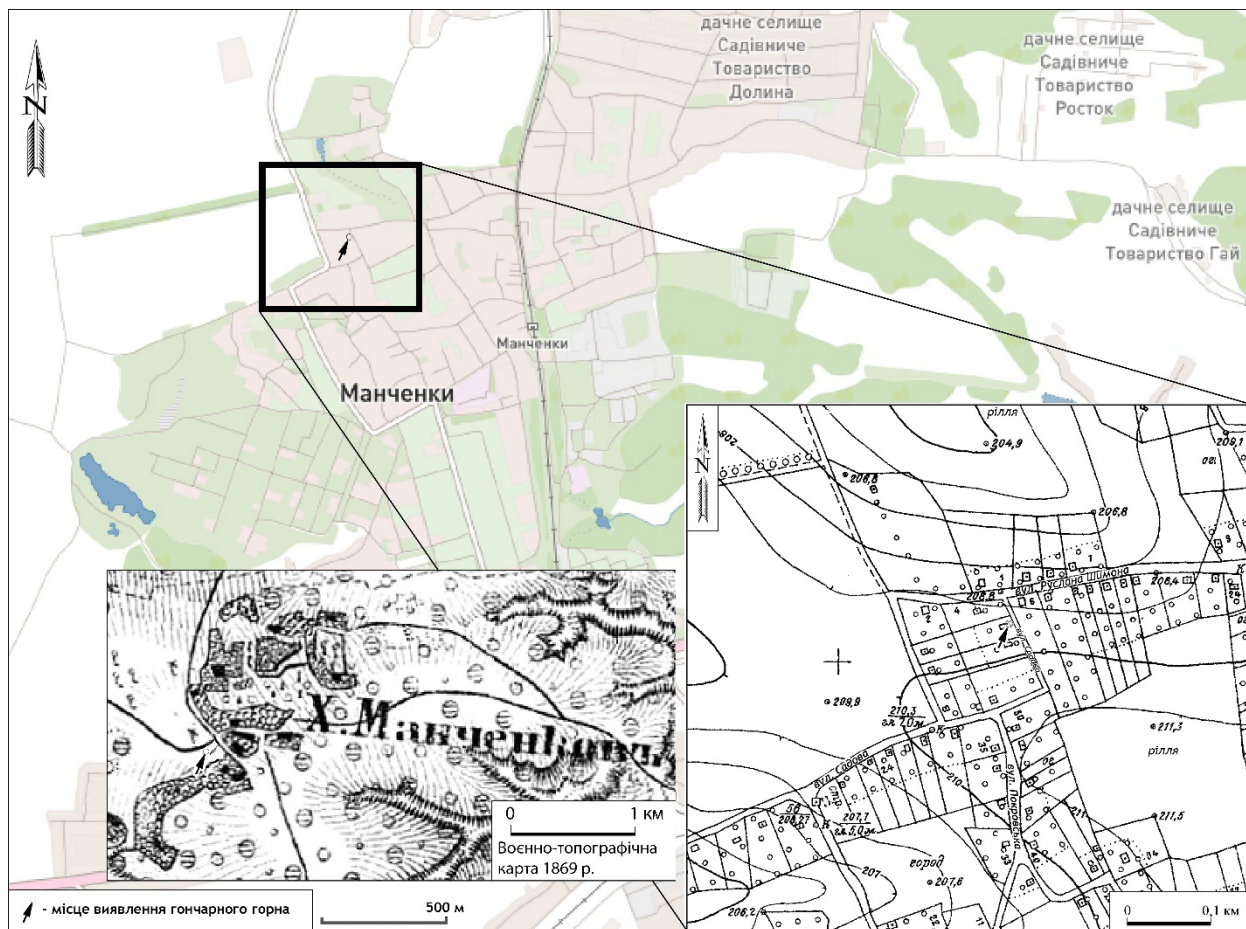

Рис. 1. Карта із зазначенням місця знаходження керамічного горна у смт Манченки.

Джерело: власна розробка автора.

З південно-західного боку котлован межував з житловим будинком на відстані двох метрів. З інших боків прилегла територія двору садиби була зайнята багаторічними деревами, грядками та складованими будівельними матеріалами. Все це унеможлиблювало розширення будівельного котловану. Тому археологічні дослідження були, на жаль, обмеженими за площею, але достатніми щоб зафіксувати фрагменти конструкції виробничого комплексу, що збереглися.

Котлован був доведений до глибини -195/-197 см від сучасної денної поверхні. Його дно сягало рівня пропаленого материкового ґрунту – печини, утвореної в результаті функціонування горна, який був на момент огляду значною мірою зруйнований копачем.

Загальна стратиграфія бортів котловану дозволила зафіксувати окремі елементи горна та стратиграфічні відкладення. У західному куті (на дні котловану) та в прилеглих стінках – південно-західній та північно-західній – спостерігався контур перекопу (ями), заповнений змішаним ґрунтом, який складався з чорнозему, материкового суглинку та фракцій пропаленої глини. Яма, яка починала фіксуватися з глибини -40/-50 см, звужувалася донизу. Уздовж північно-західного борту – по верху – ширина ями становила 85 см; на глибині 90 см – 67 см; по низу – 62 см. Уздовж південно-західного борту – по верху – ширина ями становила 95 см; на глибині -115 см – 60 см; по низу – 50 см. У нижній частині мали місце запливи материкового суглинку.

Стратиграфічні спостереження також дозволяли виявити, що дерен мав потужність 5-7 см. Під ним знаходився чорнозем завтовшки 50-65 см, під яким, своєю чергою, розміщувався шар змішаного чорноземно-суглинкового ґрунту потужністю 65-80 см. Під останнім залягав суглинковий материк. Таким чином, можна зробити висновок, що змішаний чорноземно-суглинковий шар був перекритий насипним чорноземом.

У материку – в південно-східному борту котловану – на глибині -147/-193 см знаходилися залишки конструкції паливника горна. Хоча, з урахуванням фрагментарності збереженої частини комплексу і руйнації прилеглих нашарувань сучасним перекопом, в такому визначенні не можна бути цілком впевненим. Не виключено, що цей елемент прислужувався і випалювальною каморою з обпаленими глиняними стінками, аналогічними тим, що були зафіксовані в м. Полтаві та с. Великі Будища, визначені як випалювальні камери, унікальні за своєю конструкцією і датовані в межах 18 ст. [23] (слід звернути увагу, що й вони також не були повноцінно досліджені). Напевно, до такого визначення привели знахідки в них посуду, який, на нашу думку, міг потрапити туди внаслідок руйнації горна. До того ж, у камери в Манченках вочевидь недостатні для випалювальної камери розміри.

А тому, враховуючи і загальне нижнє розміщення цього елементу конструкції (Рис. 2), автор схильний розглядати його саме як паливник, поверх якого збув облаштований конструктив випалювальної камори, виготовлений на хворостяній основі, обмазаний глиною. Про це свідчать відповідні знахідки у ґрунтовому заповненні котловану фрагментів стінки горна: відбитки гілок діаметром не менше 2,5 см у пропеченій масі. При цьому на зовнішній стороні зразків відзначено сліди загладжування поверхні, виконані, мабуть, пучком трави та пальцями рук по сирій глині. Цей будівельний матеріал і прийом має спільні риси з конструкціями горнів в с. Піскунівка на Донеччині та с. Діброва на Харківщині [5, с. 107]. Фіксуються подібні риси і в інших регіонах: наприклад, в с. Шебутинці на Хмельниччині (горн 16–17 ст.) [24].

Паливник у своїй збереженій частині мав ширину по зрізу борту котловану 90 см за висоти 50 см. Тильна сторона камори була заокруглена.

Суглинковий материковий ґрунт, що становив стінки камори, був пропечений на товщину 20–35 см. Глибина конструкції, що збереглася, становила 35 см. Загалом лінза пропаленого материкового суглинку в периметрі котловану мала розміри 160×115 см. Таким чином, камора паливника може реконструктивно становити розміри в плані приблизно 200×90 см.

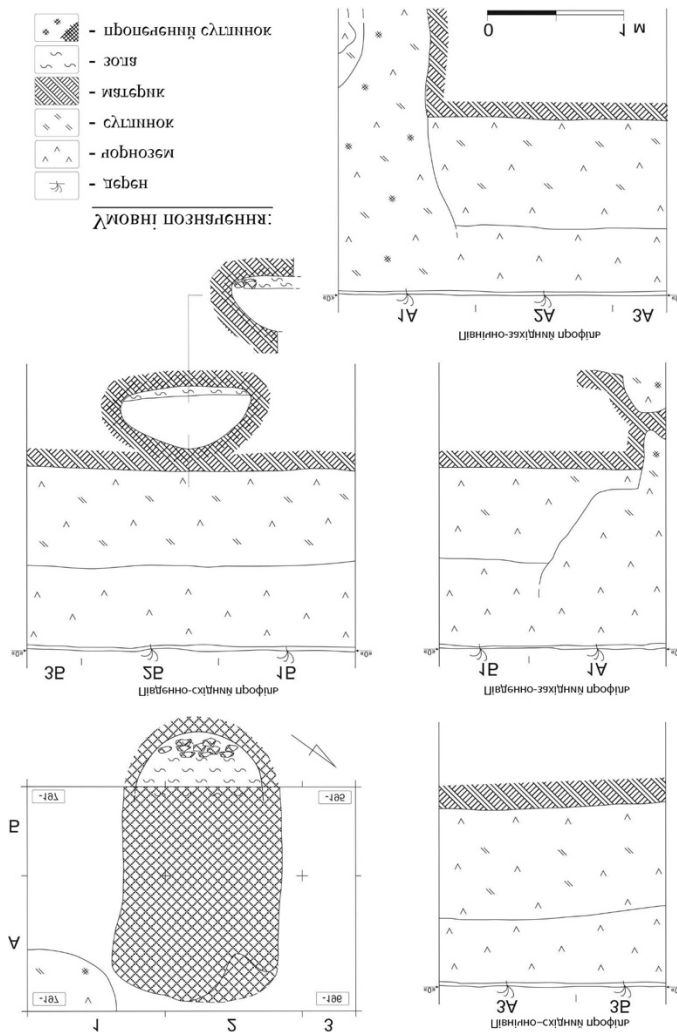

Рис. 2. Господарська яма з рештками гончарного горна.

Джерело: власна розробка автора.

У її нижній частині знаходився шар золи потужністю 5-10 см. У тильній частині камери мало місце скупчення ошлакованого перепаленого суглинка. Всередині також знаходилися фрагменти гончарного посуду (Рис. 3), частково ошлаковані та перепалені. Тісто цих посудин складалося з каолінової глини бежевого та світло-помаранчевого відтінків. З метою надання виробам білизни, гончарі вживали так званий «побіл» – чистіша глина, каолін. У тих випадках, коли даного матеріалу не було на місці, його купували в інших місцевостях (наприклад, в Опішні) [1, с. 181; 25, с. 324]. В даному випадку віднайдені фрагменти посуду ближчі до характеристики продукції з червонопалених глин,

характерних, зокрема, для Київщини і Полтавщини, де вона зафіксована етнографічно для більш пізнього часу [25, с. 325].

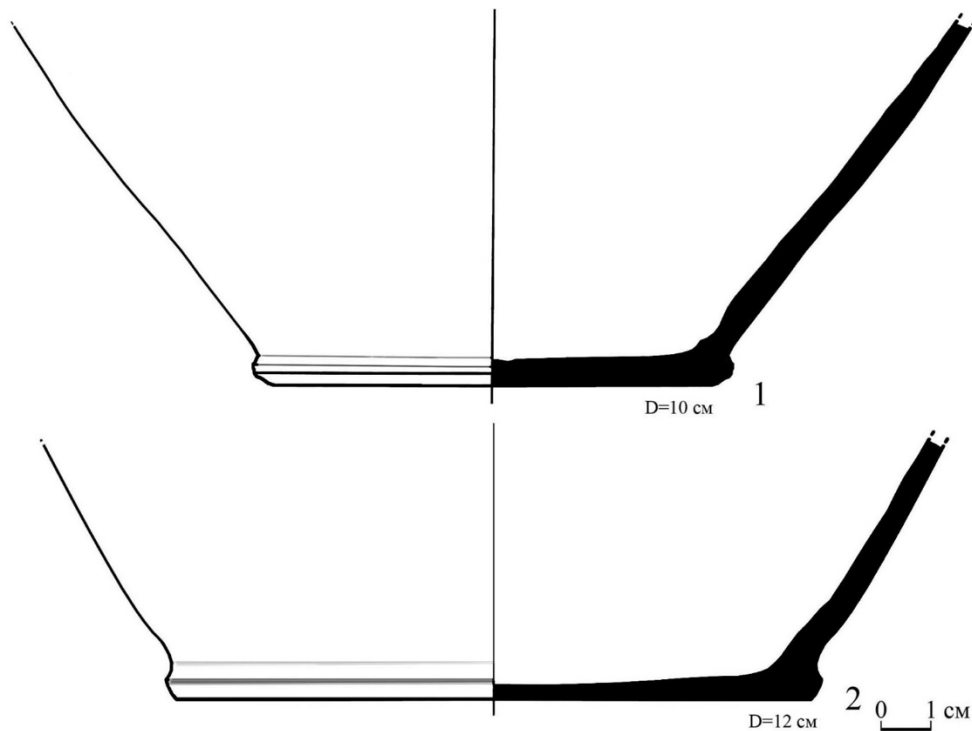

Рис. 3. Фрагменти керамічного посуду з гончарного горна.

Джерело: власна розробка автора.

На зовнішній поверхні одного з виробів є чіткі сліди вертикальних підрізів, якими підправлялася нижня частина тулова [19, рис. 2.171, 4].

Діаметри донних частин посудин становлять 10 і 12 см і мають чітко виражений утор (виступ назовні навколо денця) [14, с. 45, мал. 17]. Склад тіста та морфологічні ознаки фрагментів дають підстави припустити, що це нижні частини широкогорлого горщика (Рис. 3, 1) та, можливо, макітри (Рис. 3, 2) і датувати дані артефакти 18 ст., що й лягає в основу визначення часу функціонування горну. Нажаль, більш вузьке хронологічне визначення є на сьогодні неможливим.

Висновки. Таким чином, незважаючи на значне руйнування виробничого комплексу, було зафіксовано місце його розташування, окремі характеристики конструкції та, виходячи з характеристик виявленого керамічного посуду є можливим датувати його в межах другої половини 18 ст.

Горн слід пов'язувати з функціонуванням населеного пункту: на другу половину 19 ст., згідно карт того часу, це західна околиця хутора родини Манченків – споруда була розміщена поза межами житлово-господарської забудови (Рис. 1); життя людей на цьому хуторі, таким чином, розпочинається не пізніше другої половини 18 ст.

Очевидно, що виявлений горн слугував для забезпечення потреб, перш за все, безпосередньо місцевого населення. Принаймні – на початковому етапі освоєння округи. На жаль, важко судити щодо об'ємів виробництва внаслідок значної фрагментації споруди. Тим не менш, її конструктивні елементи і будівельні особливості свідчать про сталу традицію, яка була продовжена в наступний період розвитку гончарства – у 19 – першій половині 20 ст. Загалом ця гончарна традиція має багато спільного і тяжіє до Полтавщини, Київщини і інших регіонів на захід від Слобожанщини, що свідчить про напрямки міграційних процесів черкас-українців у 16–18 ст. Крім того, є очевидним, що слобожанське населення намагалось і знаходило можливості щодо самозабезпечення гончарною продукцією, уникаючи в такий спосіб залежності від територіально віддалених гончарних центрів (широко відомий і найближчий з них у Новій Водолазі знаходився напрямки на відстані близько 30 км, а шляхами – близько 50 км).

Такі суто місцеві осередки гончарства як у Манченках, дозволяють виявити локальні уподобання щодо видів продукції і її оздоблення, які неодмінно будуть відображати усталені форми і способи, успадковані від попередніх поколінь. І хоча на сьогодні значної колекції гончарних виробів з місця досліджень зібрати не було можливості, подальші планові дослідження неминуче приведуть до необхідних знахідок в достатній кількості і якості. Це, в свою чергу, дозволить в перспективі уточнити питання, пов'язані з міграційними процесами в регіоні. Археологічні дослідження та архівні розвідки щодо розглянутої території дозволять у майбутньому уточнити

датування, характер і значення виявленого виробничого комплексу зокрема та пролити додаткове світло на історію освоєння округи загалом.

Список використаних джерел

1. *Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для путешествующих русских людей*: [В 19-ти т.]. С.-Петербург: Издание А. Ф. Девриена, 1903. Малороссия, Т. 7. 535 с.
2. Багалій Д. І. *Історія Слободської України*. Харків: Союз, 1918. 317 с.
3. Гильденштедт И. А. Дневник путешествия по Слободско-Украинской губернии академика Санкт-Петербургской академии наук Гильденштедта в августе и сентябре 1774 г. *Харьковский сборник: лит.-науч. прилож. к Харьковскому календарю на 1891 г.* Вып. 5. Отд. 2. Харьков, 1891. С. 85–153.
4. Слюсарский А. Г. *Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв.* Харьков: Харьковское книжное издательство, 1964. 460 с.
5. Метка Л. Гончарство Слобідської України у другій половині XIX – першій половині XX століття. *Українські керамологічні студії = Ukrainian Ceramological Studies*. Полтава, 2011. Вип. 2. 240 с.
6. Маслов М. П. З історії розвитку народної творчості на Слобожанщині. Гончарство. *Муравський шлях'2000. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції*. Харків: Регіон-інформ, 2000. С. 66–79.
7. Левченко Г. *Кустарне ганчарство. Практичний poradnik*. Харків: Всеукраїнське сільсько-господарське видавництво «Радянський селянин», 1927. 55 с.
8. Голубєва І. В. Гончарний горн XVIII–XIX ст. біля с. Просяне Нововодолазького району Харківської області. *Производство керамики в Восточной Европе: позднееримское время – раннее средневековье – новое время*

(матеріали полевого семінара на базі експедиції возле с. Войтенки 17-19 вересня 2012 р.). С. 168–176.

9. Колода В. В. Гончарне горно нового часу в м. Валки (етноархеологічний нарис небайдужого). *Харківський історико-археологічний збірник*. Вип. 16. Харків, 2015. С. 33–40.

10. Мироненко Л. В. Керамічний посуд Батурина XVII – початку XVIII ст.: типологія та хронологія. *Археологія*. 2017. № 1. С. 58–73.

11. Чміль Л. Гончарство села Луб'янка у матеріалах експедиції 1932 року. *Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту*. 2023. Вип. 1 (5). С. 7–13. DOI: <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2023.01.04>

12. Чміль Л. До питання про керамічний посуд технічного призначення Середньої Наддніпрянщини XVII–XVIII ст. *Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту*. 2024. Вип. 1 (5). С. 7–13. DOI: <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2024.01.01>

13. Коваленко О. Типологія глиняних виробів (у контексті функціонально-атрибуційного підходу). *Археологічна Керамологія*. 2019. № 2 (2). С. 120–129. DOI: <https://doi.org/10.52213/archaeologicalceramology.v2i2.22>

14. Коваленко О., Пошивайло С. *Назви частин глиняних виробів XVII–XX століть (методичні рекомендації)*. Опішне: Українське Народознавство, 2021. 85 с.

15. Куштан Д. Комплекси глиняних виробів XVIII століття з Черкас (за матеріалами розкопок 2020 року). *Археологічна Керамологія*. 2021. № 1-2 (5-6). С. 126–136. DOI: <https://doi.org/10.52213/archaeologicalceramology.vi1-2.66>

16. Коваленко О., Берест Ю. Вкриті зеленою поливою глиняні баклаги XVII століття з Гетьманщини та Слобожанщини. *Археологічна Керамологія*. 2021. № 1-2 (5-6). 2021. С. 89–96. DOI: <https://doi.org/10.52213/archaeologicalceramology.vi1-2.63>

17. Пуголовок Ю. Гончарне виробництво на передгородді Полтави XVIII століття: з історії археологічних досліджень. *Археологічна керамологія*. 2020. № 1 (3). С. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.52213/archaeologicalceramology.v3i1.29>
18. Чміль Л. В., Хамайко Н. В., Бугай О. М., Білик В. М., Шульженко А. В., Сушко А. О., Нестеровський В. А. Аналіз керамічної сировини київських гончарних осередків ранньомодерного часу. *Археологія і давня історія України*. 2022. № 3 (44). С. 316–330. DOI: <https://doi.org/10.37445/adiu.2022.03.20>
19. Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 64. 2016/54. С. 53–55, Рис. 2.164–2.172.
20. Яремченко, В., Ткаченко, О. Гончарні горни кінця XVII – початку XVIII століття з Полтави. *Нові дослідження пам'яток археології козацької доби в Україні*. 2009. Вип. 18. С. 57–63.
21. Луговий Р. Гончарні горни доби пізнього середньовіччя з Решитилівки. *Українська керамологія. Національний науковий щорічник*. Кн. III. Т. I. За рік 2007: Українське гончарство доби козацтва. Опішне: Українське Народознавство, 2011. С. 89–92.
22. Чміль Л. Гончарні осередки Середнього Подніпров'я XVI–XVIII століть. *Українська керамологія. Національний науковий щорічник*. Кн. III. Т. I. За рік 2007: Українське гончарство доби козацтва. Опішне: Українське Народознавство, 2011. С. 195–234.
23. Щербань А. Л. Гончарні горни ранньомодерного часу з Полтави і Великих Будищ зі збереженими випалювальними камерами (порівняльна характеристика). *Старожитності Лівобережного Подніпров'я. 2018 = Antiquities of the Dnieper Left Bank Regions. 2018: збірник наукових праць. Пам'яті Г. О. Сидоренко (1918–1984)*. Київ: ЦП НАН України і УТОПІК, «Дивосвіт», 2018. С. 184–189.

24. Якубина С. Гончарний горн нового часу із Шебутинців. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей III міжнародного семінару (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.)*. Чернівці: Технодрук, 2019. С. 160–162.

25. Чміль Л. Результати і перспективи дослідження технології виготовлення керамічного посуду Середньої Наддніпрянщини XVI–XVIII ст. *Археологія і давня історія України*. 2018. Вип. 4 (29). С. 323–341.